

Boekenwijsheid en militaire geest

175 jaar KMA

prof. dr. P.M.H. Groen en dr. W. Klinkert*

De oudste en grootste officiersopleiding in Nederland, de Koninklijke Militaire Academie (KMA), viert dit najaar haar 175-jarig bestaan. Meer dan 10.000 cadetten zijn hier sinds 1828 opgeleid tot officier van de Koninklijke Landmacht, het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger, de Koninklijke Luchtmacht en, sinds kort, de Koninklijke Marechaussee. Reden genoeg om terug te kijken op de geschiedenis van dit opleidingsinstituut.

Breuklijnen en rode draden

De oprichting van de KMA past in de algemene militair-historische ontwikkeling in Europa. Al in de achttiende eeuw richtten de grote Europese monarchen officiersopleidingen op, omdat de ontwikkeling van het krijgsbedrijf, zeker bij de 'technische' wapens, de genie en artillerie, dat noodzakelijk maakte. Daarnaast poogden de vorsten zo

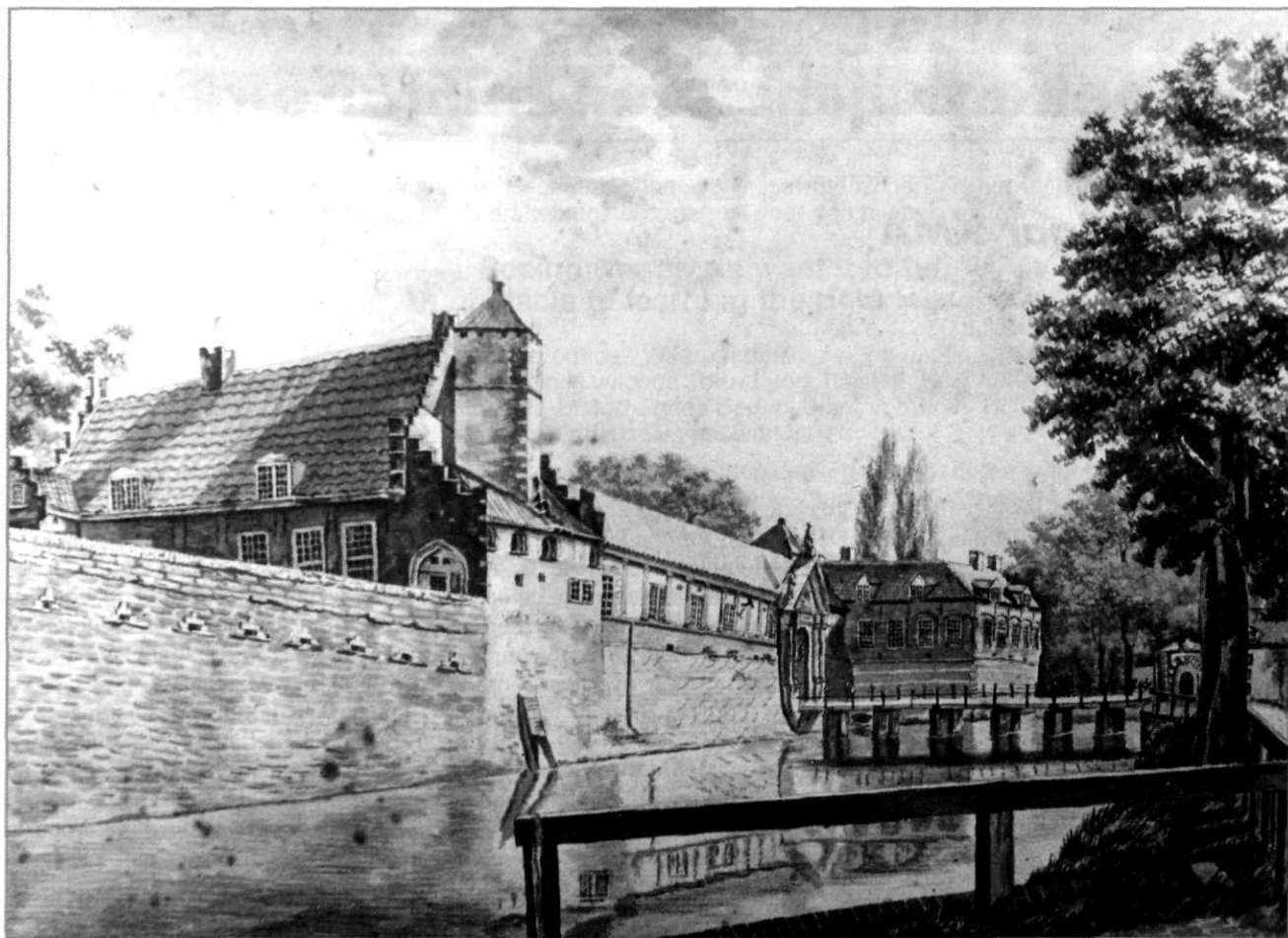
greep te krijgen op het officierskorps. Dat werd in Europa vanouds door de adel gedomineerd en hield de rijen gesloten door de rekrutering en opleiding via de regimenten en korpsen. In de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waar overigens ook de gegoede burgerij toegang had tot de 'officiersstand', was het centrale gezag te zwak om dit systeem op de helling te zetten. Pas in de nieuwe eenheidsstaat die in 1815 verrees, het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, kon deze stap in de professionalisering van het officierskorps worden gemaakt. Koning Willem I wilde een homogeen officierskorps creëren voor het leger van zijn nieuwe staat. Daarom liet hij de officiersrekrutering en -opleiding niet langer over aan de korpsen, maar vertrouwde dat toe aan een centrale staatsschool, de KMA, waar de aankomend officieren van alle wapens eenzelfde leerschool moesten doorlopen. De pijlers van het nieuwe instituut waren kennisoverdracht en 'militaire opvoeding' in de waarden en normen van de traditionele officiersstand en het nieuwe officiersberoep.

Kennisoverdracht en militaire vorming zijn tot op de dag van vandaag het alfa en omega van de KMA. Maar achter deze schijnbare continuïteit gaan zowel veranderingen als terugkerende vraagstukken schuil. Wat de vereiste vakkennis en vorming moesten inhouden, hoe daaraan gestalte moest worden gegeven en hoe beide

zich tot elkaar moesten verhouden, veranderde met de jaren. De ervaringen die op de KMA zelf werden opgedaan waren hierop van invloed, evenals de opvattingen en wensen van de KL, het KNIL, de KLU en recent ook de Koninklijke Marechaussee, waarvoor de KMA als hofleverancier fungeerde. Ook de Nederlandse en Nederlands-Indische maatschappij waarvan de krijgsmacht deel uitmaakte en de militaire ontwikkelingen in Europa en Zuidoost-Azië misten hun effect op de opleiding niet. Als momenten van breuk kunnen we aanmerken de wet op het militair onderwijs van 1890 toen de KMA een militaire vakschool werd, voortbouwend op het HBS-onderwijs; en 1960 toen de weg van het wetenschappelijk onderwijs werd ingeslagen. Wellicht is ook 2003 een breuk, door de primeur van het bachelor-onderwijs aan de KMA waarmee wettelijke aansluiting wordt gezocht bij het civiele hoger onderwijs. De vragen, die ondanks deze breuken voortdurend aan de orde waren, zijn:

- in hoeverre kan of moet de KMA wetenschappelijk onderwijs verzorgen?
- moet de KMA generalisten of specialisten opleiden?
- hoe kan in beperkte tijd zowel aan de militaire als aan de theoretische c.q. wetenschappelijke opleiding voldoende inhoud worden gegeven?
- hoe moet de militaire vorming van de aanstaande officier aan de KMA gestalte krijgen?

* Prof. dr. P.M.H. Groen is senior-wetenschappelijk medewerker bij het Instituut Militaire Geschiedenis en bijzonder hoogleraar Militaire Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Dr. W. Klinkert is universitair hoofd-docent Militaire Geschiedenis aan de Koninklijke Militaire Academie. Beiden zijn eindredacteur van het onlangs verschenen overzichtswerk *Studeren in Uniform. 175 Jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003*, Den Haag, 2003.

Het Kasteel van Breda voor de verbouwing die in 1827-1828 plaatsvond om de Koninklijke Militaire Academie te kunnen huisvesten. De prent werd in 1826 vervaardigd door de latere tekenleraar aan de KMA, B. Jooss

(Bron: IMG/KI)

Academische opleiding

Een constante in de geschiedenis van de KMA is de zorg om het niveau van het theoretische onderwijs. Aanvankelijk was de KMA een militaire middelbare school met daaraan gekoppeld een theoretische, of naar negentiende eeuwse normen 'wetenschappelijke' vakopleiding, die de officier voldoende intellectuele bagage moest bieden om zich met de nodige zelfstudie door de rest van zijn carrière te kunnen slaan. De wet op het middelbaar onderwijs van 1863, die de invoering inluidde van een nieuw schooltype, de HBS, die met name kinderen uit de (hogere) middenklasse moest opleiden voor de hogescholen, leidde tot een ingrijpende verande-

ring. Voortbouwend op de kennis opgedaan aan HBS of vergelijkbare middelbare school, kon de KMA zich specialiseren tot een militaire vakschool. De iets hogere leeftijd van de leerlingen had het bijkomend voordeel, zo hoopte de legerleiding, dat de scherpste kantjes van de ontgroening – al decennialang een groot probleem – zouden verdwijnen. Na een mislukt experiment in de jaren 1869-1879 kreeg dit idee alsnog zijn beslag in de wet op het militair onderwijs van 1890, zoals gezegd de eerste mijlpaal, of breuk in dit deel van de KMA-geschiedenis. Vanaf dat jaar was de Academie een militaire vakschool op post HBS-niveau. Wat betreft de vooropleidingseisen schaarde de Academie zich daarmee onder de Neder-

landse hogescholen, maar zij ontbrak in de wetten op het hoger onderwijs waarin nadien de wetenschappelijke status van bijvoorbeeld de Technische Hogeschool Delft (1905), de Handelshogeschool Rotterdam (1913) of de Landbouwhogeschool Wageningen (1918) werd vastgelegd.

Een aantal vooruitstrevende officieren was van mening dat de KMA zich moest omvormen tot een Militaire Hogeschool. De oud-officier en hoogleraar W. Storm van Leeuwen introduceerde dit idee in 1910 en de vooraanstaande liberale officier J.T.T.C. van Dam van Isselt werkte het verder uit. Hun argument was dat het officiersberoep in aanzien – en dus in wervingskracht – daalde, wanneer

daaraan geen civiele wetenschappelijke status werd gekoppeld. Met de civiele hogescholen als concurrenten zou de KMA voor HBS-leerlingen een steeds minder aantrekkelijke keuze worden. Dit argument sprak minister van Oorlog W. Cool (190-1911) wel aan. Samen met voortdurende parlementaire kritiek op de hoge kosten van de KMA en het probleem voldoende cadetten met het vereiste vooropleidingsniveau te werven, was dit voor hem reden genoeg een Staatscommissie aan te stellen die zich hierover moest buigen. De commissie kwam in 1913 met het advies het onderwijs naar zo'n wetenschappelijk niveau te tillen, dat civiele erkenning mogelijk werd, zonder echter het militaire aspect van de opleiding tekort te doen. De KMA moest een

internaat blijven en het eerste jaar diende nadrukkelijk op de militaire praktijk gericht te zijn. De commissie onderschreef de argumentatie dat een hoger niveau van de opleiding zowel de status van het beroep als de wervingskracht zou bevorderen. De Eerste Wereldoorlog gooide echter roet in het eten en het advies werd niet geïmplementeerd.

Na de Eerste Wereldoorlog schaarde nagenoeg het gehele docentenkorps van de KMA zich achter het hogeschoolidee onder invloed van de ontwikkelingen die de oorlog zichtbaar had gemaakt. Naast de eerdere argumenten wezen zij op de positie van de beroepsofficier die zich moest kunnen handhaven in een milieu van academisch geschoolde reserveofficieren,

mondiger wordende dienstplichtigen en de snel toenemende technische complexiteit van het krijsbedrijf. De militaire en burgerdocenten verenigden zich in 1921 in de zogenaamde 'Bredase Commissie' om de omvorming tot een Militaire Hogeschool, nu zelfs zonder internaat, te verwezenlijken. Het streven liep stuk op het militaire establishment. De gouverneur, de inspecteur van het Militair Onderwijs, de Indische legercommandant en de minister van Oorlog achtten onderwijs op academisch niveau weliswaar wenselijk, mits dit niet te theoretisch was en alleen voor zover noodzakelijk voor de verdere scholing van de officier. Bovenal keerden zij zich tegen de voorgestelde afschaffing van het internaat, dat in hun visie geen vervormende, maar

KMA-cadetten van de artillerie anno 1867 (Bron: IMG/KL)

De bibliotheek van de KMA in de jaren vijftig, het hart van iedere wetenschappelijke opleiding. Een rookverbod was toen nog niet van kracht (Bron: IMG/KI)

juist een unieke vormende functie had. Het was de militaire geest en niet het academisch denkniveau dat in hun ogen uiteindelijk de kwaliteit van een officier bepaalde. Dat hoger onderwijs de werving zou stimuleren achtten zij een onbewezen stelling. Anders dan rond 1910 was in de jaren twintig niet de werving, maar de financiering van de opleiding hun grootste zorg. Om die reden werd de theoretische opleiding voor het gros van de cadetten vanaf 1924 zelfs met een jaar ingekrompen, door het eerste jaar 'uit te besteden' aan de Scholen voor Reserve-officieren. Het achterhoedegevecht dat de genie-officier en oud-KMA docent C.P. Brest van Kempen nog voerde in zijn boek *Onderwijs en opvoeding aan de KMA* (1926), waarin hij alle argumenten voor de

verwetenschappelijking van de opleiding zonder het militaire keurslijf van het internaat in een vlammend betoog samenvatte, was dan ook gedoemd te mislukken. De aangekondigde herziening van de wet van 1890 vond niet plaats. De KMA was en bleef zoals die wet aangaf een militaire vakschool, met een theoretische opleiding op academisch niveau voor zover dat noodzakelijk was voor de rest van de officiersloopbaan. Hierdoor miste de KMA de aansluiting met de snelle ontwikkelingen in het civiele wetenschappelijke en hoger onderwijs. In Breda trad verstarring op. Met name op technisch gebied zou de achterstand nooit meer kunnen worden ingehaald.

Dat bleef ook zo direct na de Tweede

Wereldoorlog ondanks de ambitieuze plannen van de legerleiding, die aansluiting tussen de KMA en het hoger onderwijs voorstond. Zij kon evenwel de tijd, noch de financiële en personele middelen vinden om te breken met het verleden. Pas eind jaren vijftig ging het roer om en werd gekozen voor een wettelijk te verankeren academische opleiding van de aanstaand officier, maar wel binnen het vertrouwde internaatverband. De argumenten hiervoor zijn eveneens vertrouwd: op de wervingsmarkt moest de concurrentiepositie met de hogescholen worden verbeterd, de maatschappelijke status en de positie van de beroepsofficier tegenover de reserve-officieren en zijn taak als aanvoerder en opvoeder van dienstplichtigen vergde een academische opleiding,

evenals de militair-technische ontwikkelingen. Dat in 1960 de bakens wel konden worden verzet op basis van de argumenten die het docentencorps in 1921 in diskrediet brachten, had alles te maken met de grote wervingsproblemen van de KMA in de wederopbouwjaren, de vergelijken-derwijs ruimere financiële jas van de krijgsmacht, het ontbreken van praktisch ingestelde dwarsliggers in Nederlands-Indië en uiteraard de minder vergaande aard van de voorstellen uit 1958-1960, waarin het internaat ongemoeid werd gelaten. In de kern gingen deze plannen niet verder dan die van de Staatscommissie van 1913.

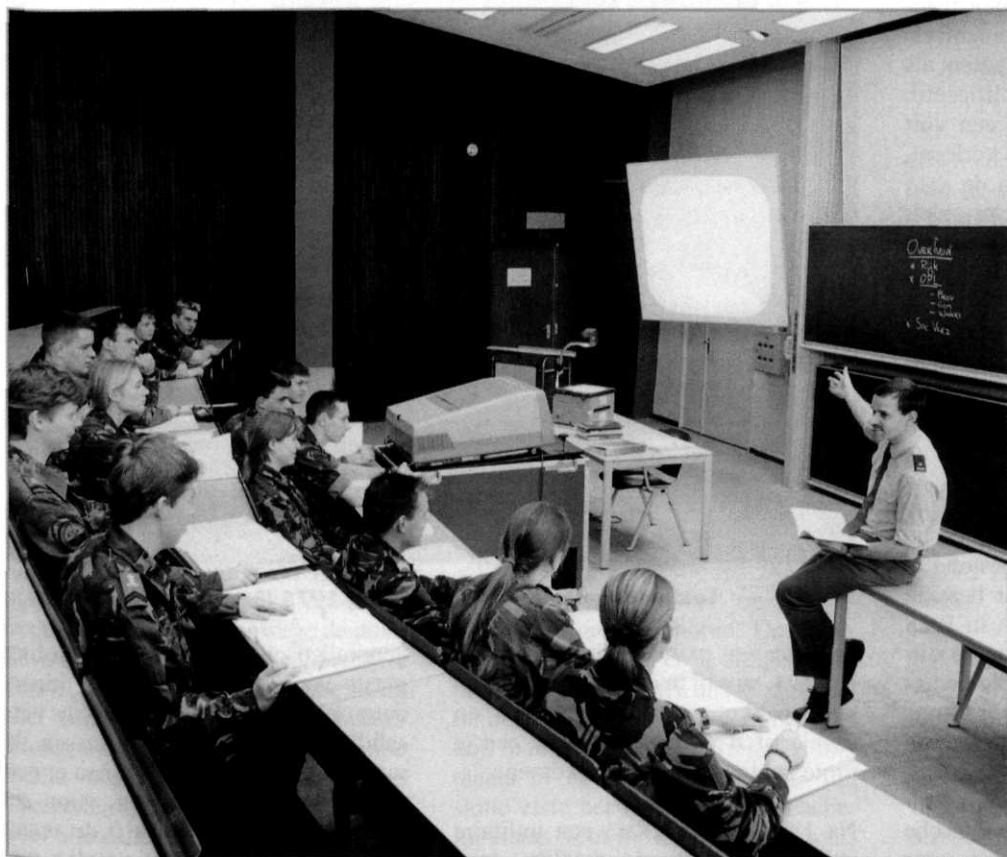
De wetenschappelijke opleiding die in 1960 van start ging, de tweede mijlpaal die in dit verband te signaleren valt, was ook het begin van een dertigjarige strijd om de wettelijke erkenning van het academische karakter van het KMA-onderwijs. Die strijd

om de Wet Wetenschappelijke Opleidingen Krijgsmacht (wwok) verliep uiterst traag en werd uiteindelijk verloren. De redenen hiervoor moeten primair worden gezocht in het interne gekrakeel tussen KMA en de opleiding voor marineofficieren, het KIM, hun hiërarchische en organisatorische inbedding binnen de krijgsmacht, en de twijfel die buiten de krijgsmacht bestond aan het wetenschappelijk peil van beide opleidingen. KMA en KIM hadden al begin jaren zestig problemen om tot een gezamenlijk voorstel voor de wwok te komen, waarachter een gradueel verschil in visie op het karakter van de opleiding – hoger beroepsonderwijs, dan wel wetenschappelijk onderwijs – schuilging en de daarmee verbonden vooropleidingseisen. Het streven naar een aparte wettelijke regeling voor de officiersopleidingen stuitte in 1963 en 1987 op verzet in het parlement. Inpassing van KMA en KIM in de wet op het hoger onderwijs, zoals het par-

lement in 1963 voorstelde, was voor de krijgsmachtleiding enerzijds onbespreekbaar, omdat dit haar zeggenschap over 'haar' officiersopleiding in gevaar bracht en bovendien het 'spook van de democratisering' in huis haalde. Anderzijds was er in 1963 en in 1987 in het parlement, primair ter linkerzijde, twijfel aan het wetenschappelijk karakter van de opleiding aan KMA en KIM, twijfel die de Academische Raad - en overigens ook de staf van de KMA- deelde. Een ander adviesorgaan van de regering, de Onderwijsraad, oordeelde in 1985 zelfs dat een officiers- en een wetenschappelijke opleiding elkaar principieel uitsloten. Daarmee stond de minister van Defensie in 1990 voor een moeilijke keuze. Hij moest ofwel de bestuursstructuur en inbedding van de officiersopleidingen zodanig veranderen dat de greep van de bevelhebbers verminderde en de wetenschappelijke kwaliteit door buitenstaanders werd beoordeeld – op

het slechts denkbare moment –, dan wel het wetsvoorstel intrekken. Mede onder druk van zijn sociaal-democratische collega op Onderwijs koos hij voor het laatste.

Met de verloren strijd om de wwok was echter het streven naar een ook civiel erkende wetenschappelijke basisopleiding voor een deel van het officierskorps niet van de baan. Wervingsoverwegingen en de toenemende complexiteit van de krijgsmacht en de nationale en internationale omgeving waarin de

**Les militaire
administratie van
majoor J.H. Bulsing,
medio jaren negentig**
(Bron: IMG/KI)

officier moest kunnen functioneren, zorgden ervoor dat het vuur bleef branden. Overigens liep niettegenstaande de ongeregelde academische status van de KMA haar wervingskracht onder vwo-leerlingen in de jaren negentig niet terug. Mogelijk hield dit verband met de oplossing die de KMA zocht en vond om haar wetenschappelijke ambities te schragen. Hoewel haar de wetenschappelijke status wettelijk niet was gegund, zag zij kans om formele samenwerkingsovereenkomsten af te sluiten met instellingen voor hoger onderwijs. Daardoor kon zij een deel van het (technisch) onderwijs uitbesteden of afgestudeerde KMA-officieren uitzicht bieden op een wetenschappelijke vervolgstudie. Deze strategie kan bijzondere vruchten gaan afwerpen nu sinds 1999 het Nederlandse hoger onderwijs ingrijpend wordt hervormd en het Angelsaksische 'bachelor-master' opleidingsmodel wordt ingevoerd, terwijl in 2001 de kwaliteit van het 'theoretisch' deel van het KMA-onderwijs door onverdachte buitenstaanders, de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten, als wetenschappelijk is gekwalificeerd. Als deze instelling ook bij een volgende visitatie dit predikaat verleent, behoort een accreditatie van de KMA als wetenschappelijke 'bachelor-opleiding' tot de mogelijkheden. Dit zou, na de fundamentele koerswijziging in 1960, een derde mijlpaal zijn, en voldoen aan de roep van bijna een eeuw om de band met het civiele wetenschappelijk onderwijs te verankeren.

Generalist of specialist

Over de inhoud van het theoretische deel van de KMA-opleiding bestond in de eerste decennia van haar bestaan geen discussie. Toen de KMA in 1828 haar poorten opende, was het de uitdrukkelijke bedoeling om alle cadetten eenzelfde algemeen-theoretische opleiding te bieden om wille van de homogeniteit van het officierskorps. Deze opleiding was wiskunde-zwaar vanwege de eisen die de technische wapens stelden. Toch moest voor

Leiderschapstraining (LETRA-baan) 1975 (Bron: IMG/KI)

genisten een extra studiejaar worden ingelast, terwijl in de praktijk het wiskundepakket voor infanteristen en cavaleristen werd verlicht om een te grote studie-uitval te voorkomen.

Na 1890, toen de KMA een militaire vakopleiding werd, maakte deze

generalistische theoretische scholing plaats voor een wat gedifferentieerdere opleiding, afgestemd op de verschillen in kennisbehoefte tussen de wapens. Grosso modo kwamen er een technische studierichting voor de genie – waarbij al in 1910 de vraag rees of deze niet moest worden uit-

besteed aan de Technische Hogeschool in Delft – een wis- en natuurkunde-arme opleidingsvariant voor infanterie en cavalerie, terwijl het curriculum voor de artillerie een tussenpositie innam. In 1930 werd daar nog een administratief-economische studievariant aan toegevoegd voor de cadetten van de militaire administratie, het eerste dienstvak aan de KMA. Daarnaast groeide tegen de verdrinking in allengs het aantal theoretische vakken dat specifiek was afgestemd op de Indische beroepspraktijk. Tegelijkertijd leidde de Eerste Wereldoorlog ertoe dat in het interbellum nieuwe vakken in het algemeen-theoretische deel van de opleiding werden geïntroduceerd, zoals (militaire) sociologie, bedoeld om de aanstaande officier beter voor te bereiden op zijn taak als aanvoerder en opvoeder.

Deze thematiek speelde ook na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol in de debatten over hervorming van de opleiding. 'Militair leiderschap' werd het algemene thema van de opleiding die in 1960 van start ging. De wetenschappelijke opleiding nam afscheid van een op het wapen en dienstvak toegesneden theoretische opleiding. In plaats daarvan kwamen er drie studierichtingen, een administratief-economische, technische en sociaal-economische variant, waarbij de keuzevrijheid voor de 'technische' cadetten overigens zeer beperkt was. Opvallend afwezige was ook een studierichting toegesneden op de militaire kerntaak: operatiën. Naar aanleiding van de kritiek op de hoge kosten, het te theoretische karakter van de opleiding, terwijl de hang naar wettelijke erkenning van het wetenschappelijke deel van de opleiding bleef, werd vanaf 1974 een nieuwe wetenschappelijke opleiding in de steigers gezet. Vanwege de positieve ervaringen met het vak bedrijfskunde, dat ook in academische kring snel furore maakte, moest 'militair management' daarin het bindende thema vormen. Een multidisciplinaire basisopleiding militaire bedrijfskunde voor alle cadetten en integratie van de wetenschappelijke en militaire oplei-

ding waren de doelen; het 'opleidingsmodel 1985' was het resultaat. De drie oude studierichtingen werden vervangen door drie nieuwe: techniek, operatiën en economie, maar de oude vakgroepen bleven vooralsnog in tact. Alle generalistische bedoelingen ten spijt bleven, mede door het verzet van de vakgroepen en de wens te voldoen aan de WWOK-vereisten, onder de noemer militaire bedrijfskunde drie specialistische studies bestaan. Zelfs een gemeenschappelijke propedeuse kwam niet van de grond. Ook de op papier al erg lastige integratie van de militaire en de wetenschappelijke opleiding mislukte in praktijk.

Deze uitkomst na jaren overleg was, tezamen met de verloren strijd om de WWOK, in 1990 reden voor de minister en bevelhebbers om tot een grondige herziening van de opleiding te besluiten. De studie militaire bedrijfskunde die in 1992 werd ingevoerd was in allerlei opzichten een rigoureuze breuk met het verleden. Het eerste deel van de opleiding, KMA-I, droeg een veel generalistischer karakter. Bijna twee jaar volgden cadetten eenzelfde sterk bedrijfskundig gerichte opleiding. Het grootste deel van hun specialistische wetenschappelijke opleiding, KMA-II, zouden de cadetten pas als luitenant, dus na hun eerste plaatsing(en), ontvangen. Zeker voor de technische richting zou dat buiten de KMA moeten gebeuren. Voor wat ooit de trots van de KMA was, de eigen technische opleiding, was de tijd echt voorbij. Om de integratiegedachte kracht bij te zetten werden de oude vakgroepen door nieuwe vervangen en ondergebracht binnen één faculteit: militaire bedrijfskunde (1992).

Een lang leven was het 'opleidingsmodel '92 niet beschoren. De scheiding tussen KMA-I en II stuitte in de praktijk op problemen en het veranderende personeelsbeleid vereiste dat ook aanstaande BBT-officieren hun plaats in de opleiding kregen. Ten slotte eiste het uitzicht op de bachelor-status voor de KMA zijn tol, zoals eerder de strijd om de WWOK de opzet

van het onderwijs bepaalde. De lange generalistische basisopleiding is voor de BOT-cadetten inmiddels teruggebracht tot een propedeuse van zeven maanden – en dat niet meer gezamenlijk met de BBT-cadetten – gevolgd door een specialistische wetenschappelijke bachelor-opleiding. Over het *epitheton ornans* dat deze opleiding zal sieren bestaat nog onduidelijkheid. Mogelijk wordt de lijn gevolgd die in het grotere verband van officiers(vervolg)opleidingen opgang maakt. Dan zal de KMA straks onderdeel zijn van een defensiebrede Faculteit Militaire Wetenschappen waaronder drie opleidingsrichtingen ressorteren: bedrijfs- en bestuurskunde, techniek en krijgswetenschap. Dit laatste zou de emancipatie betekenen van een studierichting die zich in de vredesorganisatie van de jaren zestig tot negentig niet kon ontwikkelen. Daarentegen zou het een stap terug zijn voor de (militaire) bedrijfskunde, die juist gedijde in dat op interne bedrijfsprocessen gerichte klimaat.

Militaire opleiding

Een volgende rode draad in de geschiedenis van de KMA is het debat over de verhouding tussen de wetenschappelijke en de militaire opleiding en de aansluiting op de eerste militaire functie. Bij de oprichting was de KMA uitdrukkelijk bedoeld als een theoretische opleiding, al moest de theorie wel ten dienste staan van de praktijk. Van de praktijk had de KMA-opgeleide officier tot 1890 echter geen kaas gegeten. De oefeningen waaraan hij in de zomer deelnam, voorkwamen niet dat hij met twee linkerhanden aan zijn eerste functie begon, zoals de klacht aanhoudend luidde.

In de periode 1890-1918 werd dit probleem bij de horens gevat door detacheringen bij de troep, terwijl het eerste jaar op functie als een opleidingsjaar werd beschouwd. Dit laatste, een 'dure' oplossing, verdween na 1918. Een goedkopere oplossing die in 1924 werd ingevoerd, was de eerstejaars

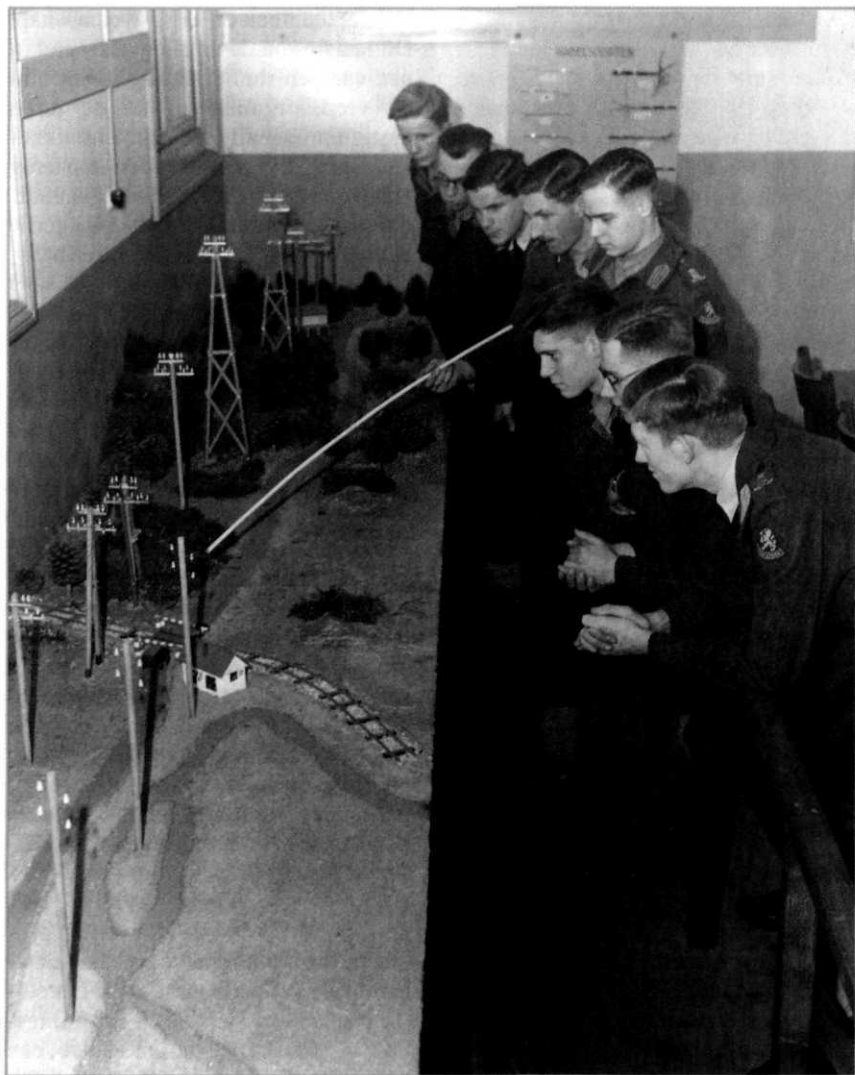
hun militaire opleiding te geven aan de Scholen voor Reserve-officieren, al ging dit wel ten koste van de theoretische opleiding. Door deze maatregelen verstomde na 1890 de klacht over de te theoretische en te weinig praktisch opgeleide KMA-officier in Nederland. In de kolonie lag dat anders. De detacheringen bij de Nederlandse troepen en de opleiding voor de Nederlandse reserve-officieren sloot niet aan op de Indische praktijk, waarvoor bijna de helft van de cadetten na 1890 was bestemd. De oprichting van een officiersopleiding op Indische bodem kon daarvoor soelaas bieden, maar was om koloniaal-

politieke redenen in Nederland onbespreekbaar en ging ook de Indische legercommandant te ver. Het alternatief was een eigen, op de Indische militaire praktijk afgestemde opleiding aan de KMA, die onder aanhoudende druk van de Indische lobby in 1939 tot stand kwam.

Na de Tweede Wereldoorlog stond aanvankelijk de vorming tot pelotonscommandant centraal. Met de invoering van de wetenschappelijke opleiding in 1960 kwam de oude klacht weer naar boven: de militaire opleiding schoot tekort en sloot niet aan op de eerste functie. In het 'onderwijs-

model 1960' was na de enkele maanden durende algemene militaire opleiding een intermitterende militaire opleiding voorzien in de drie (of vier) vervolgjaren. Al in 1965 werd naar aanleiding van deze klachten een 'verbeterd' model ingevoerd. Daarin maakte de intermitterende militaire opleiding plaats voor een gerichte functieopleiding in het laatste jaar. Daarmee waren de klachten niet verholpen. De militaire opleiding bleef in de praktijk tekort schieten, terwijl de luitenant voor zijn eerste functie wetenschappelijk te hoog was geschoold waardoor demotivatie optrad. Bovendien was de studie-uitval hoog onder minder wetenschappelijk en meer militair geïnteresseerde cadetten. Zij moesten na hun basisopleiding tot hun vierde jaar wachten op hun militaire vervolgopleiding. Nadat een stoet van projectgroepen zich over dit probleem boog, werd in het 'model 1985' in feite weer gekozen voor de intermitterende opleiding waarmee in 1960 was gestart. Wel moest de militaire opleiding sterker dan in 1960 geïntegreerd worden in het wetenschappelijke curriculum. Dat laatste bleek een onmogelijke opgave, uitgezonderd misschien de leiderschapstraining. Het eerste bood evenmin als in de jaren 1960-1965 soelaas voor de klachten. In het 'model 1992' werd weer gekozen voor een functiegerichte opleiding in het laatste opleidingsjaar. Opnieuw sloot deze echter niet naadloos aan op de eerste functie, terwijl daar nieuwe klachten bijkwamen over de te generalistische theoretische opleiding, die zeker in technisch opzicht tekort schoot en ook onvoldoende aansloot op de nieuwe uitzendpraktijk. Vooralsnog wordt echter ook in het nog in ontwikkeling zijnde 'bama-model', na een algemene militaire opleiding van zeven maanden, de functiegerichte opleiding als sluitstuk van de bachelor-studie voorzien.

Een oplossing voor de problemen die de 'verwetenschappelijking' van het onderwijs aan de KMA in 1960 voor de praktijkopleiding met zich meebracht, is niet eenvoudig te vinden zo leren

Een lijnoefening voor cadetten van de verbindingdienst in de jaren vijftig
(Bron: IMG/KI)

Cadetten kregen hun elementaire vliegeropleiding in 1963 op een Fokker 5-11 lesvliegtuig [Bron: IMG/KI]

de ervaringen. Sindsdien is in de kern steeds gekozen tussen een intermitterende of aaneengesloten functieopleiding na de militaire basisopleiding. De marges waarbinnen die oplossing moet worden gevonden zijn dan ook smal. De lengte en daarmee de kosten van de opleiding stellen hun beperkingen, waardoor een keuze voor een theoretisch zwaarwichtige opleiding per definitie beperkingen oplegt aan de militaire vakopleiding. Andere oplossingen zijn denkbaar, zoals de Duitse officiersopleiding waar de aspirant-officier eerst zijn gehele militaire opleiding ontvangt, gevolgd door een detachering – onder begeleiding – waarna hij pas aan zijn theoretische opleiding begint. Een andere mogelijkheid is het eerste jaar op functie als een opleidingsjaar te beschouwen. In andere beroepsgroepen met een problematische aansluiting tussen vakopleiding en beroepspraktijk wordt met stage-

opleidingen gewerkt. Aan dergelijke oplossingen kleeft echter een groot bezwaar: zij verlengen de opleiding en verhogen daarmee de kosten.

Vorming

Een wezenlijk onderdeel van de officiersopleiding is het bijbrengen van (militaire) waarden en normen en van een gevoel van *esprit de corps*, essentialia in het professionaliseringsproces. In de negentiende eeuw lag de nadruk wat vorming betreft op militaire waarden als discipline, gehoorzaamheid, opofferingsgezindheid, moed en trouw. De civiele waarden en normen, die van de *gentleman*, waren vanzelfsprekend. De cadetten kwamen in overgrote meerderheid uit de sociaal hogere lagen van de bevolking en zouden als officier in die sociale omgeving blijven.

In de twintigste eeuw, vooral na de

Tweede Wereldoorlog, zien we aanmerkelijke verschuivingen ten gevolge van de democratisering van de instroom – een groeiend aantal cadetten kwam uit de (lagere) middenklasse –, de vermaatschappelijking van het militaire apparaat in al zijn geledingen en het steeds civielere karakter van de opleiding. Enerzijds nam daardoor de nadruk op de traditionele militaire waarden en normen af, ze verdwenen echter zeker niet. Anderzijds nam het belang toe cadetten waarden en normen bij te brengen die niet van huis uit aanwezig waren.

Aan de KMA bestond en bestaat voor zowel het bevorderen van de korpsgeest, kameraadschap en saamhorigheid als de persoonsvorming een tweetal instrumenten: het internaatsysteem en het Cadettencorps. Het eerste was vanouds het officiële instrument en vond zijn rechtvaardiging in de disciplinerende, het aankweken van de beroepsnormen en het ontwikkelen van de korpsgeest. Het andere instrument is in de loop van de twintigste eeuw geëvolueerd van een gezelligheidsvereniging tot een geïntegreerd deel van de opleiding en vorming.

Het internaatsysteem

Het internaatsysteem, aanvankelijk onomstreden en belangrijkste instrument voor de officiersvorming, lokte vanaf het einde van de negentiende eeuw kritiek uit. Progressieve officieren zoals Van Dam van Isselt bestreden het, omdat het de vorming van een officierskaste die los stond van de burgermaatschappij, zou bevorderen. Voorstanders van een beter studieklimaat aan de KMA, zoals Storm van Leeuwen en Brest van Kempen, namen het onder vuur, omdat het internaat de ontwikkeling van zelfstandigheid en verantwoordelijkheidsgevoel zou beperken. Zij zagen het als belemmering om te komen tot werkelijk vrij wetenschappelijk onderwijs. Beiden vertolkten de opvatting van een minderheid. Het militaire establishment bleef achter het internaat staan, omdat het de werving zou bevorderen – het drukte de kosten en

zorgen voor de (Indische) ouders – en omdat zij het als de ideale omgeving zag voor disciplineren en ontwikkeling van *esprit de corps*. De Indische lobby was bij uitstek een sterke pressiegroep ten gunste van het internaat.

Na de Tweede Wereldoorlog keerde het internaat terug, na de mislukte poging in 1947 een campus op te zetten naar het voorbeeld van het in 1946 door en voor het bedrijfsleven opgerichte opleidingsinstituut Nyenrode. De wezenlijke verandering zette pas in na twee decennia. Met de verwe-

erkenning terug van de kritiek van Storm van Leeuwen en Brest van Kempen. Het oorspronkelijke idee van toenemende vrijheid per studiejaar werd in de jaren zeventig en later uitgehold. Enerzijds was er de angst van de academieleiding cadetten echte vrijheid te geven, omdat dan de discipline ondermijnd en vormingsdoelen niet gehaald zouden worden. Anderzijds werd het moeilijker, zeker toen de maatschappelijke veranderingen ook in de krijgsmacht doordrongen, de pietluttige aspecten van de regelgeving te handhaven. Von Meijen-

ring van studenten. Alleen voor het eerste jaar, werd de traditionele situatie gehandhaafd. Anno 2003 is de verplichte legering op het Kasteel beperkt tot de eerste maanden van de opleiding.

Na 1995 kunnen we eigenlijk beter spreken van 'een voorzien in een legeringsbehoefte' dan van een internaatstelsel. De grote aantallen cadetten van zo uiteenlopende leeftijd, verspreid over verscheidene locaties, hechtend aan vervulling van hun individuele behoeften en voorzien van

De militaire praktijk in Nederlands-Indië was van 1890 tot 1940 het voorland van bijna de helft van de KMA-cadetten. Tijdens de dies van 1913 speelden cadetten een scène na uit de Atjehoorlog, die het KNIL al vanaf 1873 in zijn ban hield (Bron: IMG/KL)

tenschappelijking van 1960 kwamen de eerste 'scheuren' in het traditionele internaatgebouw. Zowel uit wervingsoogpunt als om cadetten betere studiemogelijkheden te geven, was in 1960 het uitgangspunt de ouderejaars meer vrijheid te verlenen (vierdejaars 'studenten in uniform' zouden volledig zelfstandig moeten kunnen leven) en de cadetten eigen 'hokken' te geven. We zien hierin een zekere

feldt was de eerste gouverneur die een radicalere keuze ten gunste van meer vrijheid durfde te maken, maar deze was zo radicaal, dat zij nadien wel moest worden teruggedraaid. Toch was de trend gezet. Toen in de jaren tachtig gesproken werd van een 'open internaat', werd in wezen erkend dat het traditionele systeem zich had overleefd en dat het internaat zich eigenlijk had ontwikkeld tot kazerne-

zoveel financiële middelen dat elders wonen onbelemmerd mogelijk is, maakten dat het internaat tot het verleden behoorde. Dit wil echter niet zeggen dat oude idealen als het bereik van *esprit de corps* en het bijbrengen van normen en waarden verdwenen zijn. Ze zijn, ten dele althans, nadrukkelijker onderdeel geworden van de taak van het Cadetten-corps.

Het Cadettencorps

Het Cadettencorps begon in 1879 als sociëteit aan de Grote Markt in Breda. In de jaren rond 1860 hadden ontgroeningsschandalen de KMA in diskrediet gebracht. De oorzaak hiervoor werd onder meer gezocht in het strafte militaire regime op het Kasteel. Als tegenwicht gunde de academieleiding de cadetten daarna enige mate van vrijheid en zelfstandigheid. Die vrijheid namen de cadetten te baat met de oprichting van hun eigen sociëteit en van sport- en andere verenigingen. Bovendien integreerden ze in de structuur die stap voor stap ontstond, het belangrijke proces van informele socialisatie. Het op vele militaire en andere kostscholen gebruikelijke ontgroenen, dat in de jaren 1836-1869 tot een barbaars ritueel had kunnen uitgroeien, werd gereguleerd in het kader van het Cadettencorps met zijn eigen bestuur in de vorm van een Senaat, zoals ook de studentencorpora bezaten (1898). Er ontwikkelde zich een eigen corpsidentiteit die zich uitte in de organisatie van feesten, sportwedstrijden en andere evenementen en het uitgeven van een almanak. Het corpsleven, waarmee alle cadetten hun vrije tijd vulden, droeg al in hoge mate bij aan de ontwikkeling van de *esprit de corps* en aan de groeps- en persoonsvorming, ook toen het Corps nog geen officieel onderdeel van de opleiding was.

Na de Tweede Wereldoorlog zien we vooral op dat laatste punt veranderingen. Al in de jaren vijftig stelde het Corps zich tot taak om cadetten die niet uit de hogere sociale kringen kwamen (in de jaren vijftig en zestig was dat meer dan de helft van de cadetten) te vormen. Die vorming moest breed zijn, van culturele vorming en etiquette tot bevordering van sociaal wenselijk gedrag en kleding

binnen en buiten de dienst. Hiervoor was steeds meer interne regelgeving nodig en een intern tuchtstelsel voor handhaving daarvan. Dit ontwikkelde zich tot diep in de jaren tachtig.

De initiatie in het Cadettencorps vond en vindt nog steeds plaats, maar in de loop der jaren is onder druk van maatschappelijke veranderingen en vrees voor negatieve publiciteit de inhoud hiervan fysiek en psychisch minder zwaar geworden. De naamgeving weerspiegelde dit: foetijd of ontgroe-

digen. Trouw, eerlijkheid en gehoorzaamheid zijn de kernbegrippen.

Stap voor stap, maar versneld vanaf de jaren negentig, heeft de KMA-leiding het Corps tot pijler gemaakt van de opleiding. Al in de jaren zestig erkende zij dat het Corps voor persoons- en groepsvorming onontbeerlijk was. Ondanks opname van cadetten in enkele overlegorganen en de rol van adviseurs uit de staf bij de cadettenverenigingen, kreeg het Corps echter nog niet de middelen en verantwoordelijkheden voor dat aspect van de opleiding. Het Corps werkte zelfstandig en was, als het erop aankwam, geen speler bij de vele onderwijsveranderingen. Het nadrukkelijkst kwam dit naar voren in de onderwijsvernieuwing van 1992, waarbij inkorting van de opleiding bijna het einde van het Corps betekende.

Het Corps als bindend element, als basis voor de informele netwerken die zo belangrijk zijn binnen het officierscorps en als hoeder van de waarden en normen van de officier, is zeker het laatste decennium onder druk komen te staan. We zien een aantal factoren dat hieraan bijdraagt. De verzwakking van het internaat, samen met de individualisering als maatschappelijk fenomeen en de ruimere mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding van de cadetten, maken het werkelijk samen beleven

van de KMA-tijd moeilijker. Bovendien bleek handhaving van waarden en normen en de traditionele corpsetiquette steeds problematischer, naarmate de sociale heterogeniteit onder de cadetten groeide. Toch waren er tegenkrachten, die, zo lijkt het, sterker worden naarmate het internaatleven zijn bindende kracht verloor. Ten eerste integreerde de KMA-leiding corpsactiviteiten nadrukkelijker in 'de dienst'. Daarmee werd autonomie ingeruild voor meer faciliteiten en een formele stok achter de deur voor de corpsleden. Ten tweede emancipeerde

Een hoogtepunt van het academisch jaar: de academiëfeesten die in 1903 groots werden gevierd (Bron: IMG/KL)

ning werden eerst vervangen door coördinatieperiode en in de jaren negentig door introductieperiode. Die introductie eindigde traditiegetrouw met opname in het Corps, sinds 1952 bekrachtigd door de cadettenbelofte. Die belofte – een voorafspiegeling van de officierseed – vormt de basis van waarden die het Corps naar binnen en buiten toe wil vertegenwoor-

Spaghettimaaltijd of 'square dinner' tijdens de co-tijd van 1997 (Bron: IMG/kl)

het Corps, naarmate de leiding het meer en meer als een serieuze gesprekspartner beschouwde. En ten slotte kreeg het aspect vorming de wind in de zeilen door de verhoogde aandacht voor (beroeps)ethiek, die sinds 1996 nadrukkelijk binnen de krijgsmacht is waar te nemen.

Tot besluit

De Nederlandse officiersopleiding zoals deze gestalte kreeg aan de KMA, heeft door alle tijden heen een hybride karakter gehad. Ze moest een officier afleveren die kon functioneren als luitenant, maar die ook de intellectuele basis had gelegd voor verdere studie. Tevens moest hij zijn netwerk hebben opgebouwd en zich de normen en waarden van de officier hebben eigen gemaakt. De kern van het probleem dringt zich hierbij op: er zijn nauwelijks omstandigheden denkbaar waarin al deze doelstellingen optimaal kunnen worden behaald. De geschiedenis van het KMA-onderwijs laat zich samenvatten als het zoeken naar een onbereikbaar ideaal, zonder een radicale keuze te durven maken

voor een ander systeem waarin duidelijke prioriteit wordt gegeven aan of de wetenschap, of het militaire vakmanschap of de vorming. Het idee van *training on the job* zoals Israël dat kent, is in Nederland nooit als alternatief beschouwd. Het Britse systeem gebaseerd op *intake* van civiel afgestudeerden is in Nederland onmogelijk, omdat de rekruteringsbasis daarvoor te smal is. Het Duitse systeem, waarin een universitaire studie wordt geboden in een civiele omgeving en de officierschool slechts een korte opleiding is waarin militaire vakken worden gedoceerd, is in Nederland evenmin overwogen. Enerzijds vanwege de hoge kosten, anderzijds omdat aan de vorming van een officierskorps op een eigen instituut, onder handbereik van de militaire leiding, zo'n hoge waarde wordt gehecht.

Toch zien we dat de KMA langzamerhand opschuift in de richting van het civiele hoger onderwijs. De Bredase Commissie van 1921 was zijn tijd veel te ver vooruit. De onderwijsvernieuwing van 1960 bracht de civiele wetenschappelijke wereld binnen de kasteelmuren, maar het onderwijs

kwam daarmee niet meteen op universitair niveau. Daarvoor was nog een lange ontwikkeling nodig met als mijlpalen de eigen faculteit (1992), het verlenen van civiele studiepunten aan KMA-opgeleiden, wat uiteindelijk (2006/2007) moet leiden tot een ook buiten het Kasteel erkende graad als bachelor. Gelijktijdig daarmee ging het internaat de laatste decennia in de praktijk nagenoeg teloor en kwam de vorming, het aankweken van de beroepswaarden en normen, de *esprit de corps*, onder druk te staan. Daarmee beweegt de KMA zich in de richting van een militaire universiteit met een campus, waar de aanstaand officier een wetenschappelijke vakopleiding ontvangt.

Tegelijkertijd dringt het probleem zich op waar en hoe onder gelijkblijvende condities de even noodzakelijke militaire vorming en opleiding hun beslag moeten krijgen. Het Nederlandse dilemma van militaire opleiding, academische scholing en de overdracht van militaire waarden en normen samen met de vorming van *esprit de corps*, is hiermee ook in de eenentwintigste eeuw niet opgelost.